

Коробко Т. О.,

старший викладач кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету

ПОДІЙНО-ТЕМПОРАЛЬНА СЕМАНТИКА НАЗВ РЕЛІГІЙНИХ СВЯТ

Анотація. Статтю присвячено проблемі дослідження мовної картини світу українського народу. Відомо, що віра впливає не тільки на буденне життя людини, а й створює її світобачення, яке безпосередньо виражається у мові. Мова відіграє ключову роль у формуванні духовної свідомості народу.

Ключові слова: мовна картина світу, християнство, релігійні свята, культура, лексема, семантика, концепт, ідеоніми, геортоніми.

Постановка проблеми. Однією із проблем сучасного мовознавства є створення і дослідження мовної картини світу, концептуальної за своєю природою. У цій картині значне місце посідають мовні одиниці на позначення такого різновиду суспільної свідомості, яким є християнство. Релігійний світогляд сформував не тільки особливу методологію, поняттєвий апарат, а й багату та своєрідну лексику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Християнські релігійні й народні свята активно вивчалися релігієзнавцями (С.Ф. Алмазовим, П.Я. Пітерським), теологами (С.В. Булгаковим, А.П. Голубцовою), етнографами (Г.О. Булашевим, О. Воропаєм). І лише останнім часом до них приєдналися мовознавці (С.Я. Єрмоленко, Т.А. Харитонова, А.М. Шамота, Г.М. Яворська), які усвідомили необхідність комплексного вивчення зазначених одиниць, що суттєво збагатить наукові уявлення про матеріальну і духовну культуру українського етносу. Ці одиниці розглядаються як реалізатори мовного коду народної культури і потребують ґрунтовного лінгвістичного осмислення.

Як відомо, назви релігійних свят (НРС) відображають поняття, сформовані носіями мови у процесі їхньої пізнавальної діяльності, і є позначеннями, або номінативними знаками [1, с. 71], подій, що пов'язані з релігійними віруваннями і відбуваються у визначеній релігійним календарем точці на осі часу. Отже, лексеми на позначення релігійних свят мають подійно-темпоральну семантику.

Зазначимо, що лексеми на позначення релігійних свят не були об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження, цим посилюється актуальність представленої розвідки. Ми переконані в тому, що найменування релігійних свят потребують лінгвістичного осмислення і як одиниці вияву двох концептів (*подія, час*), і як системні елементи мови, що мають додаткову дистрибуцію у різних конотативних площинах. Також у статті визначається статус мовних одиниць, які на лексичному рівні парадигматично структуруються у тематичну групу. Встановлюються системні зв'язки між найменуванням релігійних свят, з'ясовується їхня референтна віднесеність, виокремлюється прагматичний компонент у їхній структурі.

Мета статті – довести, що НРС як одиниці мовної системи мають специфічний вияв у межах певного лексико-семантичного поля. Для досягнення цієї мети треба визначити пара-

дигматичну організацію НРС як одиниць лексичного рівня та з'ясувати денотативно-сигніфікативну основу номінації НРС.

Етнографічні розробки, що містять назви релігійних свят, а також відомості про них [2; 3; 4], є основою досліджуваного матеріалу нашої розвідки.

Виклад основного матеріалу. Назви релігійних свят – це різновиди *ідеонімів*, до яких у статті застосовується термін культові геортоніми [5, с. 56]. Усі аналізовані мовні одиниці об'єднані за інтегральними семами *свято, релігійне*, які експлікуються переважно у повних (офіційно-церковних) назвах лексемами свято (свята) (*свято Богоявлення, свято Благовіщення Пресвятої Богородиці*), день (*день мучениці Тетяни, День Святого Духа*), назвами днів тижня та одиниць виміру часу із прикметниками, що позначають належність до релігійного свята (*Чистий четвер, Страсна п'ятниця, Світла седмиця*), пам'ять (*Пам'яті преподобного Олексія, чоловіка Божого; Пам'яті Хрещення Русі*), спомин (*Спомини усіх померлих, що постраждали за віру Христову; Спомини померлих воїнів*), собор (*Собор 70-ти апостолів, Собор Соловецьких святих*).

Аналізуючи культові геортоніми, можна зробити висновок, що вони завжди присвячені певній священній особі, тобто для адресного вираження обов'язковим є антропоморфний фон. Офіційні назви свят завжди співвідносяться із конкретною особою (*Пророка Малахія, Пророка Іллі*), з культовим предметом, що стосується цієї особи (*свято Покрова Пресвятої Богородиці*), з дією: а) яку виконувала священна особа (*Вхід Господа до Єрусалиму*); б) яку виконували щодо цієї особи (*Хрещення Господа Бога*); в) яку виконував культовий предмет (*Оновлення ікони «Спас Нерукотворний»*); г) яку виконували щодо цього предмета (*Положення ризи Господньої, Святування ікони Тихвенської Божої Матері*).

У системі НРС ураховується паралельне функціонування офіційно-церковних і побутових назв, наприклад: *Трійця* (офіційно-церковна) та *Зелені свята* (побутова).

Деякі семантичні ознаки НРС зумовлені екстралінгвістичними чинниками, а саме: нерухомі свята, які з язичницьких часів відзначаються в один і той самий час, наприклад: *Різдво Пресвятої Богородиці*, та рухомі свята, які кожного року святкуються у різні дні, наприклад: *Вознесіння Господнє*. Залежно від кількості часу, відведеного на святкування (*один день, кілька днів або тиждень*), вони поділяються на одноденні (монотемпори) (*Свято Великомучениці Варвари, Свято Преподобного Аганіта Печерського*) і багатоденні (мультитемпори) (*Різдво*).

Упорядкованість релігійних свят як факту об'єктивної реальності залежить від значення діяльності певної священної особи для церкви [6, с. 56]. Врахування ієрархічності кола святих дозволяє окреслити такі групи культових геортонімів: а) найменування свят на шанування *Ісуса Христа* і *Трійці* (до них належать і геортоніми на честь культових предметів); б) найменування свят на честь *Пресвятої Діви Марії* (і куль-

тово-предметні геортоніми); в) найменування свят, що вшановують *подвижників церкви і культові предмети*, пов'язані з ними. Із цієї групи виокремлюються назви свят на честь *пророка Іоанна Предтечі*, оскільки в їхню основу покладено події земного життя і буття після смерті, що є специфічною ознакою «христово-богородицьких свят», наприклад: *Різдво чесного славного Пророка та Хрестителя Господнього Іоанна, Знайдення голови Предтечі й Хрестителя Господнього Іоанна*. До складу геортонімів останньої групи входить *власне ім'я* як обов'язковий компонент, а на належність його до агіонімів вказують слова *святий або пророк, апостол, мученик* тощо, що мають у собі сему *святий*, наприклад: *День Святого Миколая, Святої Філоніди, Святого Григорія Богослова*.

На рівні диференційної гіпосеми *тілесний/безтілесний* виокремлюються геортоніми свят на честь людей, наприклад: *Блаженної Таїсії, Преподобної Ганни та сина її Іоанна*, і на честь ангелів (архангелів), наприклад: *Собор Архістратиґа Михайла та інших Небесних Сил безтілесних; Собор Архангелів Гаврила, Рафаїла, Уріїла*.

Геортоніми «людських» свят за часовою ознакою і ознакою «приділення» поділяються на пророцькі (*Пророка Іоада, Пророка Захарії*) й апостольські (*Апостола Фоми, Апостола Андрія Первозваного*). За кількістю осіб, які вшановуються, подвижницькі геортоніми поділяються на одноособові (*Мученика Нестора Солунського*), парні (*Преподобних Авраамія та Копрія Печензьких*), колективні (*Мучеників Євдоксія, Зінона та Макарія*), комутативні (*Преподобного Ксенофонта, друзини його Марії та синів їх Аркадія та Іоанна*).

Деякі частини багатоденних і одноденних свят нерідко мають самостійні назви. Серед них можна виокремити геортоніми на позначення частин свята (події) – подійнопартитивні (*Страшний тиждень*), частина тижня – тижневопартитивні (*Чистий четвер*) і частини доби – добовопартитивні (*Надвечір'я Благовіщення*). До аналізованих одиниць ми віднесли і лексему *піст*, оскільки всі *пости* стосуються свят на честь певних святих, наприклад: *Великий піст, Петровський піст, Успенський та Різдвяний пости*.

За нашими спостереженнями, у народному сприйнятті відбулося переосмислення більшості *церковних свят*, що спричинило появу великої кількості еквівалентів їхніх назв. Так, іншомовні агіоніми отримали українське фонетичне оформлення (*Іоанн – Іван*); редукувалися повні церковні назви (*Покров Пресвятої Богородиці – Покрова*); у народному календарі закріпилися християнські свята, які певним чином були пов'язані з дохристиянськими віруваннями (*Різдво чесного славного Пророка та Хрестителя Господнього Іоанна – Івана Купала*). Різними способами передається значення свята або зверхність одного щодо іншого (*Віддання Різдва Богородиці, Передандрія, Петрівка*). В основі номінації багатьох назв стає атрибутика події (*Водохреща, Громниця*).

Співіснування двох календарів – *народного і церковного* – стало одним із факторів появи нових, синонімічних геортонімів, що, у свою чергу, сприяло розширенню лексико-семантичного обсягу наявних [7, с. 118], наприклад: *Успіння Пресвятої Богородиці і Перша Пречиста; Святий вечір, Багатий вечір, Багата кутя*. Наявні також і антонімічні зв'язки, які виникають у системі НРС унаслідок того самого свята у різні пори року (*весняний Лука – осінній Лука*), або різних святих, свята на честь яких прогиставлені у часі: *«На Явдохи вода, то на Юрія трава»* [4, с. 207].

В аналізованій підсистемі має місце і полісемія, яка простежується, якщо в календарі є декілька свят на честь певного свята і кожне з цих свят у побуті названо за його ім'ям, наприклад: *Предтечі, Івана Предтечі* те ж саме, що і *Зачаття чесного, славного Пророка й Хрестителя Господнього Іоанна (29.09/06.10), Усікновення глави Пророка, Предтечі й Хрестителя Господнього Іоанна (29.08/11.09), Собор Предтечі та Хрестителя Господнього Іоанна (07.01/20.01)*. Багатозначним може бути і парний геортонім, наприклад: *Свято Бориса і Гліба*, яким позначено і день *смерті Бориса (24.07/06.08)*, і день *перенесення мощей Бориса і Гліба (02.05/15.05)*.

Омонімічні зв'язки виникають, коли антропоморфні агіоніми, що мають однакове звучання, позначають різні об'єкти номінації. Так, геортонім *Параскеви* є омонімом на позначення трьох різних свят, наприклад: *Преподобномучениці Параскеви (26.07/08.08), Преподобної Параскеви Сербської (14.10/27.10), Мучениці Параскеви, нареченої П'ятниці (28.10/10.11); Преподобного Миколи ченця (24.12/6.01), Святителя Миколи, чудотворця (6.12/19.12)*.

Паронімічні зв'язки встановлюються унаслідок народної етимологізації геортонімів, наприклад: *Обретіння глави Іоанна Хрестителя – Обретіння – Обертання*.

Висновки. Отже, проведене дослідження дозволило зробити такі висновки.

1. Як мовний засіб відображення певного фрагмента об'єктивної реальності лексеми тематичної групи назв *релігійних свят* характеризуються бінарною денотативною віднесеністю, що дає змогу розглядати їх і як ядерне угруповання семантичного поля події, і як периферійний сегмент функціонально-семантичного поля темпоральності. Темпоральна семантика *геортонімів* активізується за умови виконання ними календарної функції.

2. Релігійні *геортоніми* поділяються на офіційно-церковні і побутові. Характерною особливістю перших є максимальна експлікація ознак позначуваного предмета, вибір яких нерегламентований.

3. Лексична парадигма НРС формується офіційно-церковними *геортонімами* та їхніми діакронічними синонімами, що можуть виникати внаслідок нових формувань або побутовими назвами.

4. Творення народних назв, синонімічних офіційним *геортонімам*, супроводжується транслітерацією іншомовних власних імен, антропоморфізацією агіонімів, детермінологізацією, що спричиняє появу морфологічних, словотвірних і фонетичних варіантів НРС.

5. *Геортоніми* як одиниці лексичної системи утворюють синонімічні ряди, виявляють антонімічні зв'язки між словами – компонентами НРС, можуть бути полісемічними й омонімічними. Активним процесом у групі побутових *геортонімів* є паронімічна атракція.

Дослідження релігійних геортонімів – це спроба проникнути в далеке для нас минуле, в «позалюдські» закони зв'язку людини з Богом, із Космосом, відновлення просвіту людського мислення і світовідчуття.

Література:

1. Яворська Г.М. Перспективна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада / Г.М. Яворська. – К., 2000. – 288 с.
2. Булгаков С.В. Православие: праздники и посты / С.В. Булгаков. – М., 1994. – 575 с.

3. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г.О. Булашев. – К., 1992. – 414 с.
4. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай. – К., 1991. – 450 с.
5. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / С.Я. Єрмоленко. – К., 1987. – 244 с.
6. Алмазов С.Ф. Праздники православной церкви / С.Ф. Алмазов, П.Я. Питерский. – М., 1962. – 255 с.
7. Шамота А.М. Переносне значення слова в мові художньої літератури / А.М. Шамота. – К., 1967. – 126 с.

Коробко Т. А. Событийно-темпоральная семантика названий религиозных праздников

Аннотация. Стаття посвящена проблеме исследования языковой картины мира украинского народа. Известно, что вера влияет не только на повседневную жизнь человека,

но и создает его мировоззрение, которое непосредственно выражается в языке. Язык играет ключевую роль в формировании духовного сознания народа.

Ключевые слова: языковая картина мира, христианство, религиозные праздники, культура, лексема, семантика, концепт, идеонимы, геортонимы.

Korobko T. Eventful and temporal semantics of names of religious holidays

Summary. The article is devoted to the study of the Ukrainian people's linguistic world picture. Faith is known to influence a man's everyday life, it also creates their outlook which is directly reflected in the language. Language plays a key role in forming spiritual conscience of people.

Key words: linguistic world picture, Christianity, religious holidays, culture, lexeme, semantics, concept, ideonyms, heortonyms.